

EIDGATEN 12 LANGESTRAND

REKONSTRUKSJON AV VINDUER

Bente Bjerknes og Ragnar Kristensen
30.11.2008

Historisk bakgrunn og byggevirksomhet ved Fritzøe jernverk i 1850-årene

Eidgaten 12 (tidligere Eidgaten 10) ble fredet i 1985. Bakgrunnen var daværende eiers ønske om rivning og bygging av rekkehus på tomten. Riksantikvaren vurderte bygningen som en sjelden type arbeider- eller funksjonærbolig. Noe tid etter fredningen ble bygningen rehabilitert og seksjonert som selveierleiligheter. Bygningen fremstår i dag med fasader og interiør preget av denne rehabiliteringen. Kun vinduene på gavlveggen mot nord, i annen etasje er opprinnelige. Bygningens historie går tilbake til 1850-tallet og det spekuleres i om tømmeret stammer fra en bygning med tilknytning til gården Unnersbo ved Lågen.

1840-50 tallet var en ekspansjonstid for Fritzøe jernverk. Det var mangel på kvalifisert arbeidskraft og en måte å sikre arbeidskraft på, var å tilby bolig. Det antas at dette er noe av bakgrunnen for byggingen av arbeider/funksjonærboliger ved Fritzøe verk på denne tiden. Eidgaten 12 er en av de mest karakteristiske fra denne tiden. I denne sammenhengen er det interessant å trekke inn bygninger som antas å være utstyrt med bygningsdeler av samme type som Eidgaten 12.

Eidgaten 12 er første gang branntaksert den 17 oktober 1856. Hovedbygningen kaltes da "Undersbo baraquen". Bygningen ble beskrevet som oppført av tømmer i en etasje med 7 panelte eller rappede værelser, 4 kjøkken og 4 skorstener i første etasje. I loftsetasjen var det 6 panelte eller rappede værelser. I alt 28 enkle og 4 dobbelte dører. 21 fag vinduer, 2 piper fra grunnen, på taket tre kvister med to fags vinduer. Trapperom. Grunnflaten var 38x18 1/2 alen. Bygningen ble oppført av brukseier Treschow som bolig for ansatte. Da det i en opprinnelig stue mot syd er murt en stor ovnsnisje, vil vi tro at bruken har vært myntet på funksjonærer, ikke arbeidere.

Av relevante byggearbeider på denne tiden kan nevnes: På samme tomten oppførtes samtidig en tilflyttet to-etasjes bygning som fikk to leiligheter - en i hver etasje. Samtidig ble det oppført en ny bolig for ansatte på tomten som i dag er Øvre Eidstredet 3. Den eksisterende baraquen på den nåværende nabotomten (Øvre Eidstredet 1), "Eiebaraquen" ble da utvidet. Et par år tidligere hadde Treschow oppført et nytt snekkerverksted i tegl ved den nydannede Verkensgården. På Øvre verksgård var det etablert et materiallager i tilknytning til snekkerverkstedet.

Vi skal gå gjennom de nevnte eiendommene for å se om det finnes parallelle fenomener som kan være nyttige ved rekonstruksjon av vinduene i Eidgaten 12.

Undersøkelse av opprinnelig lysåpning i tømmerkjernen, Eidgaten 12

Vi fjernet panel rundt østre vindu, første etasje på gavlvegg mot syd. Panelet er av hurtigvokst gran med uhøvlet overflate og en standard profilering. Panelet er utlektet mye for å få plass til isolasjon. Det er lagt papp foran isolasjonen og denne er sprukket opp flere steder. Vannbrettet under vinduet har antagelig sittet vannrett siden rehabiliteringen og har dermed sluppet en del vann inn på tømmeret. Isolasjonen rundt vinduet var våt. Det ble observert råteskader i tømmeret under vinduet og bak lektene. Vinduet er adskillig mindre i format enn hva opprinnelige vinduer har vært.

Mot hjørnet var det ikke beitski i tømmeret men snittflaten ser opprinnelig ut. Det var på denne tiden (i Larvik) heller ikke vanlig å legge beitski mot hjørnet. Mot vest er det en kraftig beitski som går i hele åpningens høyde. Nåværende vindu er plassert nær toppen av den gamle åpningen, men langt over bunnen. Opprinnelig vindu har sittet lavere i veggen, men har gått like høyt opp som nå.

Gammelt fotografi fra 1919 (RAs arkiv) viser at vinduene på gavlveggen har vært høyere enn vinduene på langveggen mot gaten. I forbindelse med tilbakeføring av flere fasader bør en opprinnelig lysåpning registreres og måles opp også på gatefasaden. Man kan også av hensyn til moderniseringsarbeidene som ble utført i 1980-årene vurdere å benytte gatefasadens lavere vinduer også på gavlveggen. Vi er usikre på hvor høyt opp innvendig gulv er lagt i forhold til det opprinnelige gulvet. Men skaper ikke innvendig gulvhøyde problemer i forhold til laveresittende vinduer mot syd, vil vi anbefale å tilbakeføre eksakt som det var opprinnelig. I så fall kan foreliggende tegning benyttes uten justering. Lysåpningen til vinduet mot vest bør sjekkes så man ikke bestiller et vindu som er ørlite for stort.

Veggen mot syd er et godt eksempel på feil maling. Malingen er svært tett og slipper dårlig ut fuktighet. Den er sprukket opp i stor grad og vi antar at det kan være en del råte i veden som forøvrig er av hurtigvokst dårlig gran.

Bevarte bygningsdetaljer fra midten av 1800-årene

Eidgaten 12: Eidgaten 12 ble første gang rehabilitert av daværende eier antagelig på 1950-tallet. Ny panel og nye vinduer. Det kan se ut som bare to originale vinduer ble stående igjen i loftsetasjen på gavlveggen mot nord. Denne situasjonen var bakgrunn for rehabiliteringen noe etter 1985. De eneste opprinnelige utvendige bygningselementene som er bevart i dag, er de to vinduene mot nord. Ingen av de nye bygningselementene fra den siste rehabiliteringen har særlig likhet med hva som kunne vært opprinnelig. Utseende er i dag grovt basert på Treschows rehabilitering fra 1950-tallet.

Vinduene mot nord har bevart karm og rammer. Beslag og innvendig beslistning er byttet ut. En del av glassene er antagelig opprinnelige (kronnglass). Hasper og stormkrok ser ut til å være skiftet ut i tiden rundt 1900 eller senere.

Vi har derfor sett se på bevarte vinduer i tilsvarende bygninger oppført av Treschow i samme tid. Disse er Klokkeboden, snekkerverkstedet ved Verkensgården, Eidgaten 10 og Øvre Eidstredet 3.

Snekkerverkstedet: Oppført i 1854 og stedet hvor man vil tro bedriftens alle senere vinduer er produsert. Her er alle vinduene i god behold med alle detaljer. Likheten er slående til de bevarte vinduene i Eidgaten 12. Vinduene her er smalere og høyere men med sammenlignbare detaljer. Stormkrokene av 1700-talls og tidlig 1800-talls type er antagelig gjenbruk eller overskuddslager fra bedriftens tidligere produksjon. Noen hasper er imidlertid typiske for tiden rundt 1850 og kan brukes som modell. Utvendige hjørnejern er av typen med rundet avslutning og tidstypisk stabel laget av tykk jerntråd.

Klokkeboden: Her har vi ikke hatt tilgang til interiøret i den østre delen. Utvendig ser vinduene ut til å være av samme type som i snekkerverkstedet. Naturlig da de antas å være oppført samtidig.

Øvre Eidstredet 3: Oppført av tilflyttet gjenbrukstømmer på samme tid. En bevart vinduskarm uten originale rammer mot bakgården. Midtposten har karnissprofil som også går igjen på andre bevarte detaljer. Ingen påfallende likhet. Ingen jern bevart, men spor etter stabler i sidekarmene.

Eidgaten 10: Her er bygningen tidligere fullstendig rehabilitert. Det er kun et kjellervindu tilbake. Vinduet kan i prinsippet være noe eldre enn 1850-tallet. Eldre profiltype, men ikke ute av bruk i 1850-årene. Utvendig rundede hjørnejern som på snekkerverkstedet. haspen er av gammeldags type smidd av et lite stykke flatt jern. Uten profiler. Enkelt og rett. Kan godt være fra tiden rundt 1850, men også eldre.

Andre detaljer og momenter

Vi antar ut fra eldre fotografier samt hva som var byggeskikk på 1850-tallet at panelet opprinnelig har vært et kraftig raftepanel hvor raften har stående helstaffprofil. Tykkelsen på bordene bør være mellom 25 og 30 mm. Raftene kan være av jevn bredde ca. 85mm Underliggerne bør skjæres i minst to ulike bredder og blandes tilfeldig ved oppsetting. Bredder 160-200mm Panelet skal være høvlet og gjerne av god furu. Eier av Langesgate 4 har for et par år siden fått laget tilsvarende profilert panel. Utvendig males med ren linoljemaling.

Vi vil anbefale å innhente pris på produksjon av koblede vinduer fra Trevarefabrikk Rolf Lorentzen, Storgata 31, 3933 Porsgrunn, 35 55 21 41. Brukte bygningsdeler bl.a hasper kan fås kjøpt fra <http://www.gamletrehus.com/> Vinduene bør lages av velvalgte furumaterialer. Glassene kittes med linoljekitt og treverket males med linoljemaling. Bruk gjerne gammelt gjenbruksglass i yttervinduet men moderne floatglass/energi-glass i det koblede vinduet som vender inn.

Stabler og jern kan fåes fra Søren Wiese i Fredrikstad, men smekrere og riktigere modeller kan skaffes annetsteds fra. Det er en fordel å sikre stabelen i karmen med en tverrskrue eller pinne mht. den motstanden tetningslisten innebærer ved lukking av vinduet. Moderne hasper er naturligvis enklest å benytte, men det går greit å benytte gammeldags hasper. De bør da festes til øyekroker av samme hensyn som nevnt tidligere.

Dersom bunnkarmen utføres svært tykk kan det freses spor til dekkbord i nedkant. Vinduet monteres i veggen i nivå bak underliggerne. Ingen sidebelistning, kun underliggere som dekker over ytre del av karmens

fremside. Under vannbrettet i overkant benyttes et dekkbord som kan være skåret av en rafte, dvs med samme profil. Nedre dekkbord kan gjøres på samme måte. Vannbrettene kan få samme profil som raftene. Kan være enklest å håndhøvle. Ved bestilling av materialer til kledning bør man spesifisere hvilken kvalitet man ønsker og om nødvendig foreta utvelgelsen selv: Tettvokst gran eller fet furu, margsiden bør vende ut når bordene settes opp.

Konklusjon

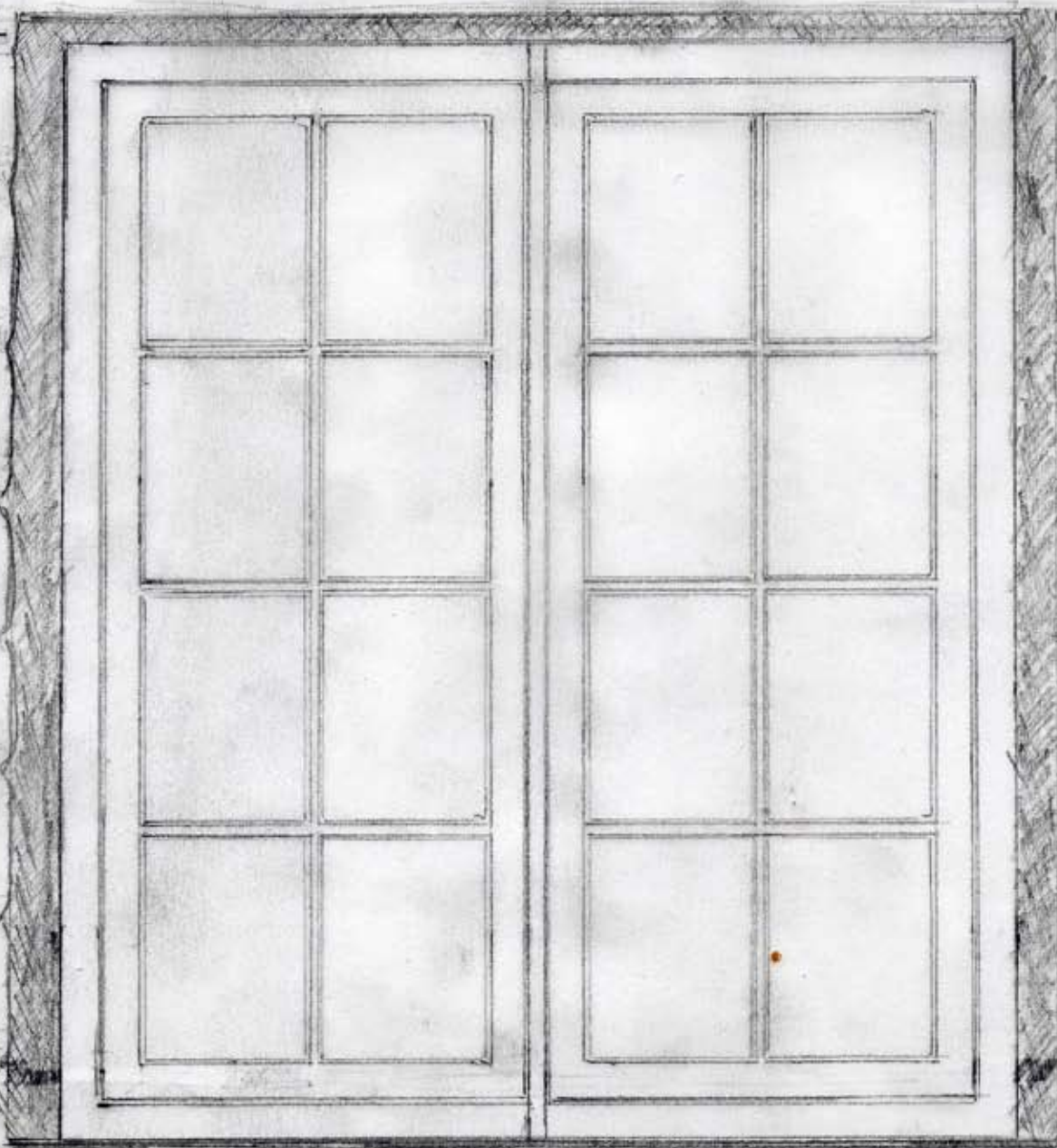
Snekkerverkstedet i Verkensgården er et godt utgangspunkt for å trekke paralleller til Eidgaten 12. Usedvanlig godt bevart og med slående likhetstrekk til vinduene i Eidgaten 12. Begge har den samme trekvartstaff profilen - både på midtpost og som avslutning av karmen. Samme type sprosser/rammer. Snekkerverkstedets vinduer har alt av jern i behold. Se forøvrig tegninger og fotografier. Vi foreslår at detaljene ved vinduene i snekkerverkstedet er basis for rekonstruksjon av vinduer i Eidgaten 12 i tilfeller der originaldetaljer ikke er bevart i loftsetasjens to vinduer.

Det innebærer at

- 1 Karm og midtpost samt rammer kopieres etter vinduene i annen etasje mot nord, Eidgaten 12.
- 2 Hjørnejern kopieres etter vinduene i snekkerverkstedet og Eidgaten 10, kjellervindu.
- 3 Haspe kopieres etter haspe i nåværende kontor, snekkerverkstedet.
- 4 Stormkrok kopieres etter kjellervinduet i Eidgaten 10.
- 5 Målene gjøres ut fra lysåpning i tømmerkjernen.

BEITSKI

LYS ÅPNING I TØMMERVEGG: 162/164 x 150 cm

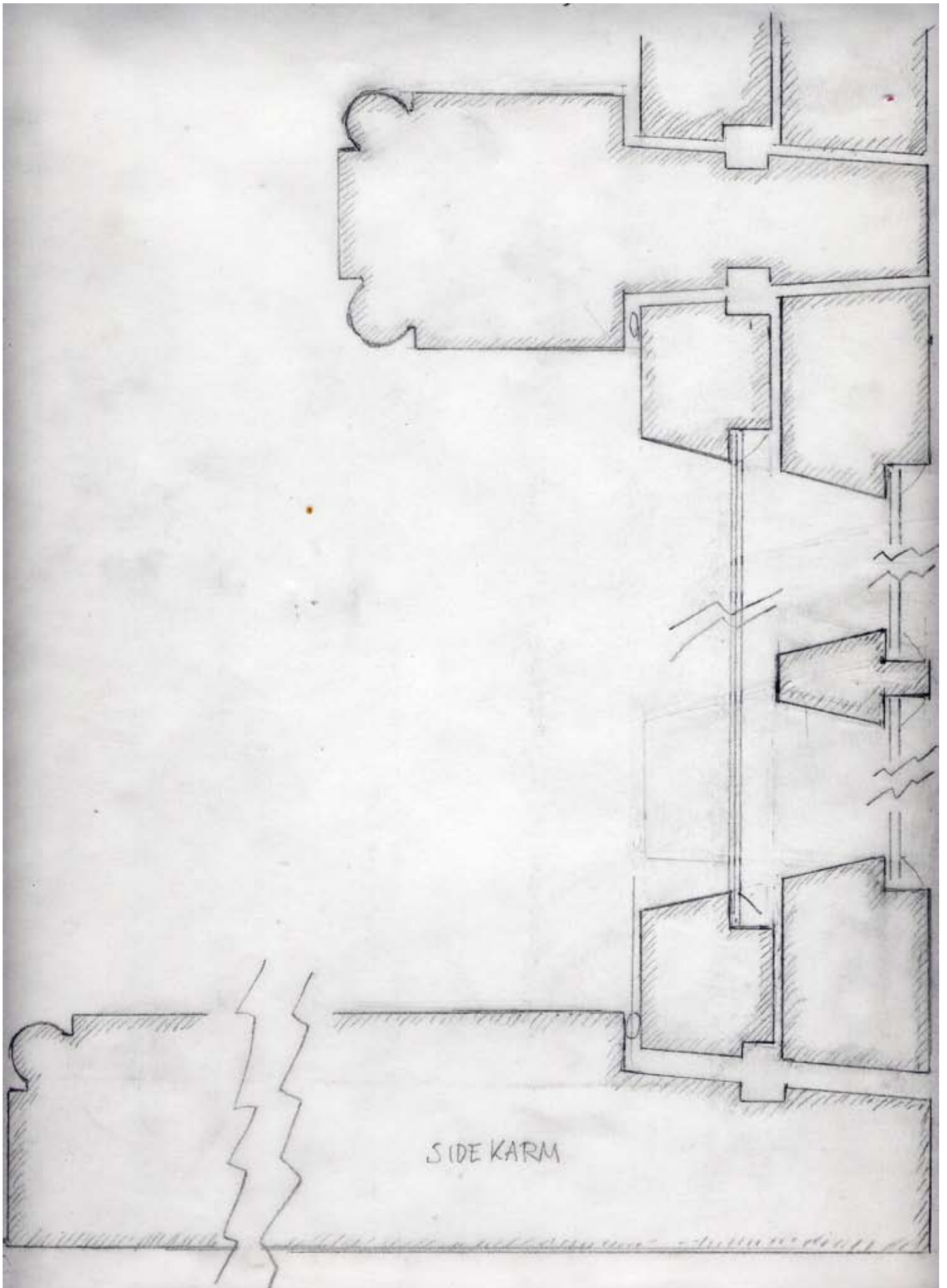
TØMMERET ER TEGNET STILISERT OG ER IKKE BASERT PÅ OPPMÅLING

KARMENS INNVEIDIGE MÅL ER 146 x 122 cm (CA. MÅL)

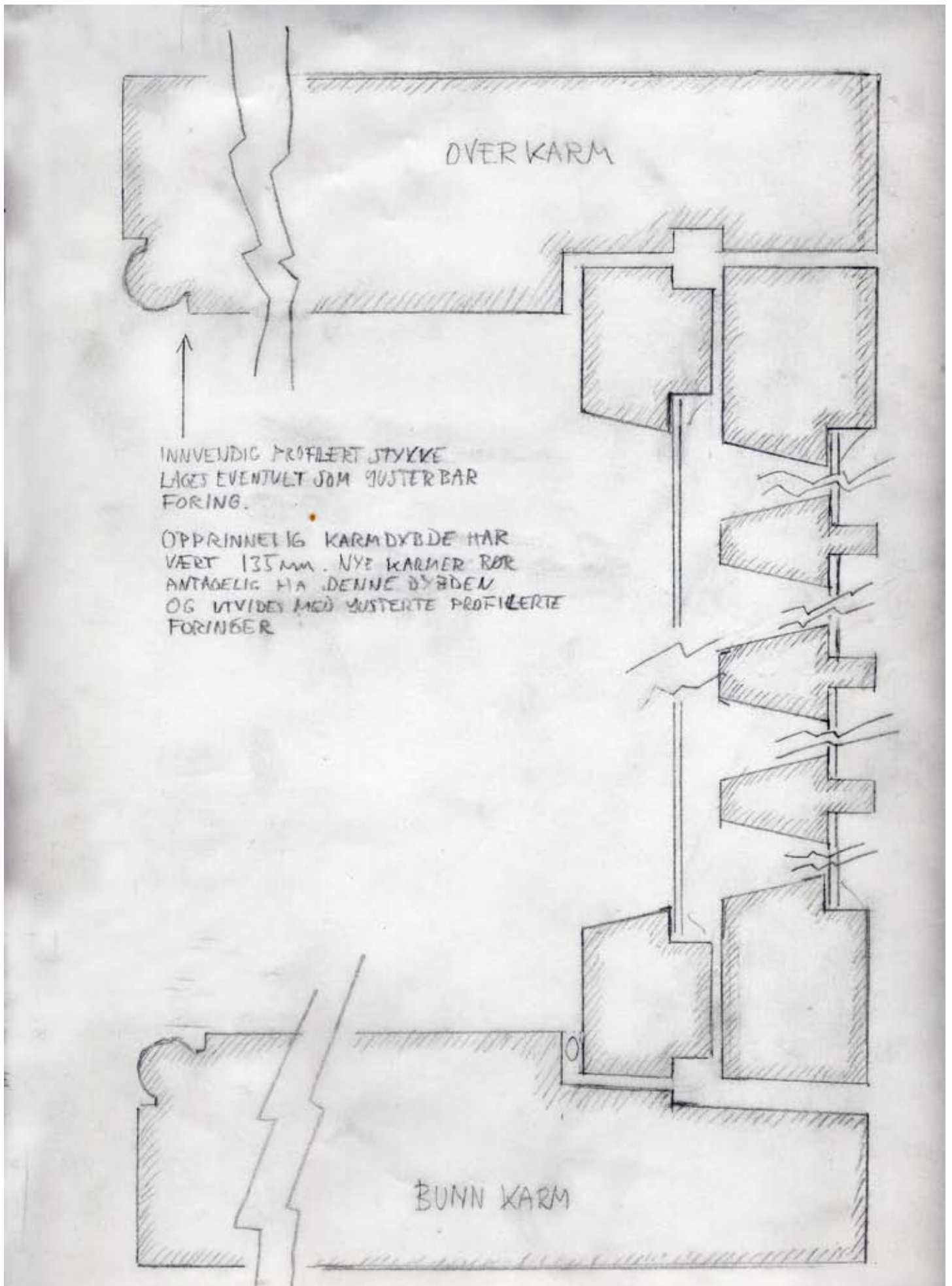
RAMMENS UTVEIDIGE MÅL ER 148,2 x 124,4 cm (CA. MÅL)

KARMTYKKELSE ER TEGNET JØM CA. 55-60 MM

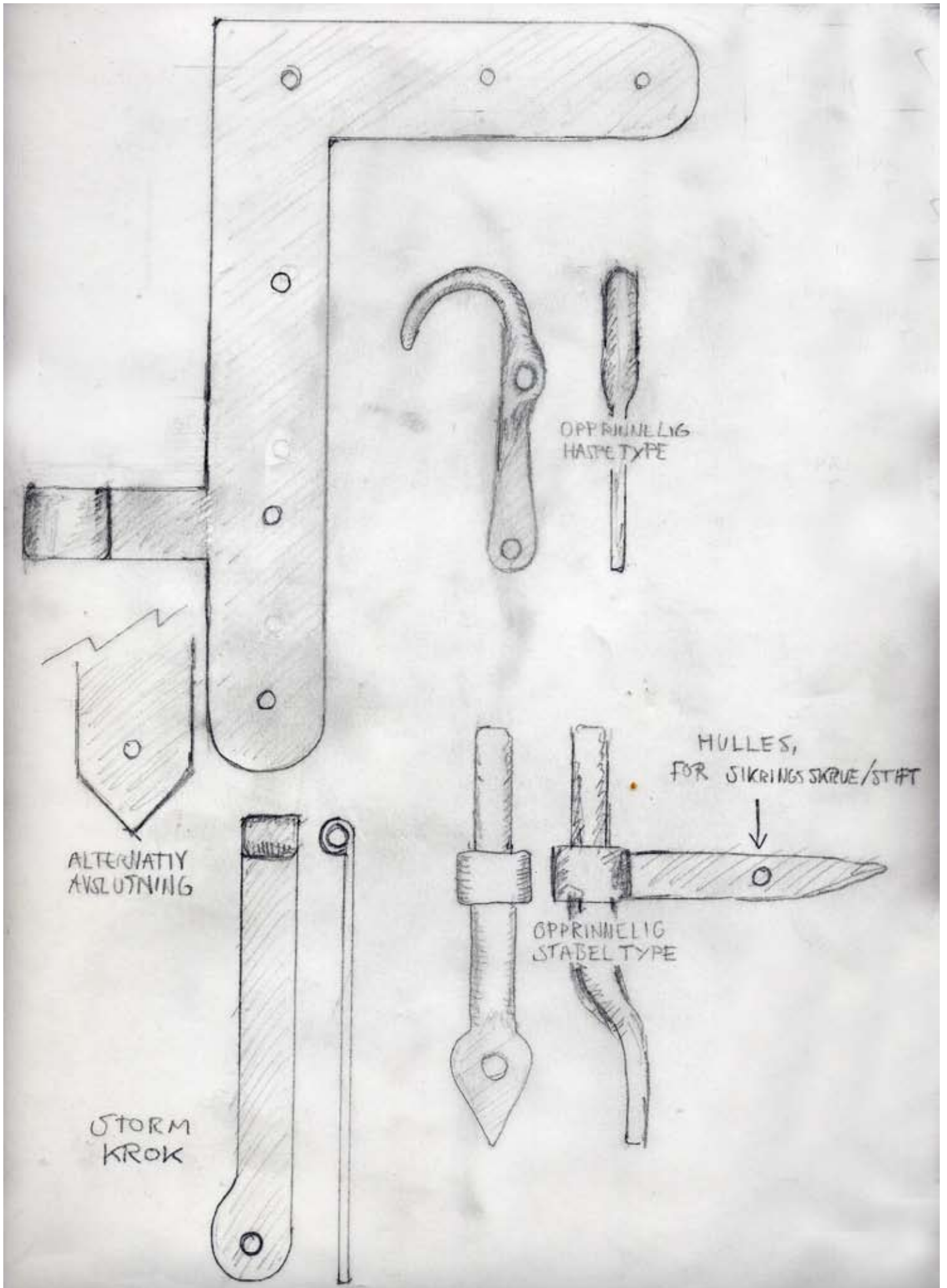
Rekonstruert vindu plassert inn i opprinnelig lysåpning på vestre side av gavlvegg mot syd.

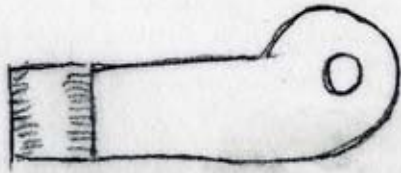
Tverrsnitt av rekonstruert og isolasjonstilpasset koblet vindu.

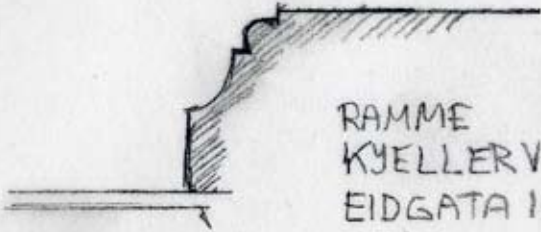
Vertikalsnitt av rekonstruert og isolasjonstilpasset koblet vindu.

Forslag til ulike vindusjern

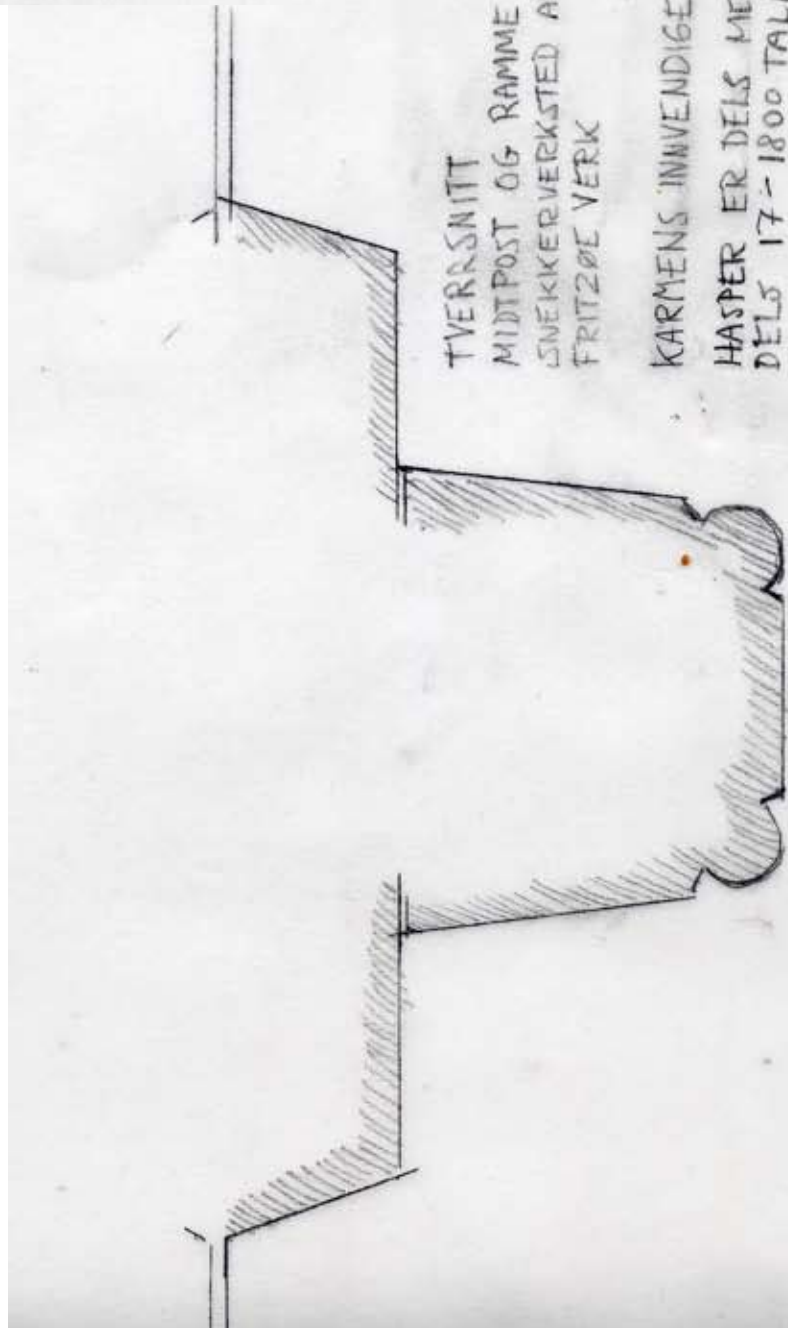
HASPE KYELLERVINDU
EIDGATA 10 (FRIHÅNDS TEGNING)

RAMME
KYELLERVINDU
EIDGATA 10

Over: Detaljer fra kjellervindu i Eidgaten 10.

Til høyre: Tverrsnitt oppmåling av vindu i snekkerverkstedet ved Verkensgården.

Eidgaten 12

Foto Riksantikvaren 1919. Over sees bygningen i opprinnelig drakt. Under i midten er innført perspektivstreker for å illustrere forskjellen i vinduplasseringen på gavlvegg og hovedfasade. Feltet merket 1 viser høyden til vindu på gatefasaden. Feltet merket 2 viser høyden til vindu på gavlveggens annen etasje.

Under: Senere fotografi som viser Treshows 1950-talls rehabilitering av Eidgaten 12.

Over: Eidgaten 12 i 2008.

Under: Gavlveggen.

Registrering av vindu i gavlvegg mot nord, annen etasje, Eidgaten 12.

Over: vinduet sett utenfra. Alt panel og listverk er moderne. Eldre jern, men ikke opprinnelige.

Vinduet sett innenfra. Varevinduet og utforing pga nyere innv. platekledning skjuler detaljene til det bevarte vinduet.

Eksempel på hjørnejern, Eidgaten 12.

Over: Midtposten er opprinnelig. Profiling tilsvarende Snekkerverkstedet, men midtpostens snitt er rektangulær i grunnform her. Snekkerverkstedets har skrådde sider. Under: Karmens opprinnelige profilerte avslutning sees bak utforing.

Over: Haspe som neppe er original. Skrudd i med øyekrok.

Til venstre: Stormkrok som neppe er original.

Vindu fra 1980-tallet, kopiert etter Treschows 1950-tallsrehabilitering.

Snekkerverkstedet ved Verkensgården, Vindusdetaljer.

Over: Vindu mot nord sett utenfra. Legg merke til hjørnejern med avrundede avslutninger.

Under: Vindu sett fra innsiden.

Over: Midtpost med hasper. Sannsynligvis originalt alt sammen.

Under: Stormkrok av 17/1800-talls type. Sannsynligvis gjenbruk eller overskuddslager.

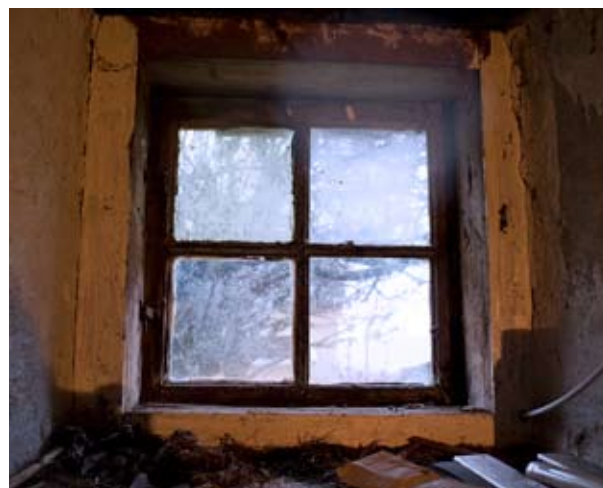
Eidgaten 10, vindusdetaljer

Over: Kjellervindu mot syd sett utenfra. Legg merke til hjørnejern med avrundede avslutninger.

Over til høyre: Samme vindu innenfra. Legg merke til den enkelt utformede haspen.

Til høyre: Vinduet sett innenfra.

Eidgaten 12 Åpning av vegg mot syd

Under sees beitskien på vinduets venstre side (mot vest).

Bildene viser råteskader i tømmer og bildet under viser den opprinnelige åpningen i tømmeret på den høyre (østre) siden. Her er ingen beitski, men likevel opprinnelig åpning.

